

Digitalizálták a Magyar Tudománytörténeti Intézet és a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár munkatársai, Gazda István vezetésével.

³ Nem érintetlen Weszprémi alig ismert statisztikájának újra közlése az 1739–40. évi debreceni pestisjárványról, mely szerint a város lakosainak több mint harmada pusztult el.
1739 és 40. év:

[illegible]

„...hogyha az (inoculatoról) kívánna Kegyelmed még mostan is informáltatni, elküldhetem Cl. Dr. Burges Tractatusát de Inoculatione, melyet én Londonban deák nyelvre fordítottam volt és amint a Translatiot az Auctor akkoron a maga pennájával corrigálta volt; én privatum is, mind pedig locis publicis jelen voltam sokszor Burges Urammal, midőn az inoculatiót végbe vitte és minémű regiment tartott az inoculatusok gyógyításában. Az én időmben minémű successal inoculáltak a londoni doctorok, meg tetszik az én Ultrajectumban kijött Medica Observationnak XIII. Observatiojából; én csak a magam experientiáját említem, erről mások ezren irtanak.”

Saját himlőoltásait említi 1777-ben is, II. József császárnál történt kihallgatása során.

Mialatt Weszprémi ezen oltásokat nézte, figyelte, talán eszébe jutottak a hazai táj 1739., 1742., és 1744. évi szörnyű, országos pestisjárványai, a betegek, akik együgyűn a napon voltak élők, betegek és halottak, látta lelki szemei előtt a gennyel telt bubókat, amiket a betegek sokszor körmükkel szaggattak fel lázas eszméletzavarukban vagy a segíteni vágyó hozzátartozók orvoshiányból vagy tudatlanságból borotvával metszettek fel. Úgy gondolom, ez is közrejátszott abban, hogy – a himlőoltáshoz hasonlóan – kísérletet tegyen a pestis elleni oltásra. Emellett látszik szólni az a tény is, hogy az 1739. évi debreceni pestisjárvány halálozási statisztikáját hónapok és napok szerint összeállította és kinyomatta; innen tudjuk, hogy az ekkoriban kb. 20 ezer lakosú Debrecen lakosainak csaknem fele, kb. 9000 ember

Hó	Nap	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
V.	...	8	1	4	3	3	3	3	3	3	5	6	4	2	12	6	
VI.	...	4	3	5	6	4	2	2	1	4	3	9	6	9	11	0	
VII.	...	5	12	15	11	9	15	9	10	10	15	5	14	10	19	14	
VIII.	...	26	21	23	40	31	31	40	28	53	40	39	43	39	43	38	
IX.	...	90	106	66	108	91	97	98	103	128	89	112	129	147	137	–	
X.	...	96	157	164	140	132	133	121	130	98	104	83	103	92	76	80	
XI.	...	18	19	24	26	21	23	21	26	11	19	16	9	18	18	–	
XII.	...	5	4	5	5	7	4	5	2	1	5	5	3	6	2	–	
I.	...	0	0	1	1	0	2	1	1	0	2	0	0	0	1	1	
II.	...	3	3	2	1	1	1	3	1	0	0	0	3	2	0	0	
III.	...	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	

A nyomtatvány hátulján ez a szöveg áll:

„Addenda ad finem totius operis Biographici Tomo IV. loco omnium ultimo. Tabella peste enectorum feralis haec, ex Archive deprompta, monstrat quantam dira pestis Hungarica finito bello Turcico, Anno 1739 et 1740 in Lib. Regiaque Civitate Debrecinensi; a die detectae contagionis 16ta scilicet Maji anni 1739 usque ad 14tam Martii anni 1740. stragem ediderit, saeviendo in tantum, ut tertiam amplius Incolarum partem, nulla habita aetatis, sexus et conditionis ratione, acerbo funere mererit.” [„A teljes Bibliográfia végéhez, a IV. kötet legvégére kell toldani ezeket. A pestisben elhaltaknak ez a levéltárból származó statisztikai táblája megmutatja, hogy a szörnyű magyarországi pestis a török háborúk végén, 1739-ben és 1740-ben, Debrecen Szabad Királyi Városban a járvány felismerésének napjától, vagyis 1739. május 16-ától, 1740. március 14-éig mekkora pusztítást okozott, olyannyira dühöngve, hogy – korra, nemre és állapotra tekintet nélkül – a lakosok egyharmadánál is többet merített a kegyetlen halálba.”]

Érdekesnek látszik még megemlíteni, hogy az első megbetegedés és halál a Cegléd utcában történt (Bodoki Dávid fia, a 4 éves János volt az első áldozat), a járvány innen a Piac utcába, majd sorban a Csapó, Piatz-, Hatvan-, Péterfia-, Csap-, Varga utcába csapott át, s itt erősen pusztított, augusztus derekán a Piac utcai kapun kívül, majd a sáncon kívül, a Várad- és a Mester utcai kapuk előtt és a Téglavetőben pusztított, tehát jóformán az egész városban vastált. Az áldozatok között volt Bátorkeszi Pál sebészsegéd, Bentzig Mátyás orvos 12 éves fia és 6 éves leánya, Békési Mihály kollégiumbeli diák és mások.

A betegség neve mirigykór, vagy merigy volt. Ugyanezen idő alatt elhaltak még a következő figyelemreméltó nevű betegségekben: szívfájás, nyavalyatörés, vízi-, szárazbetegség, hideglelés, sinlés, fulladozás, fene-evés, (rák), esztendő betegség (= éves, gennyes betegség?), hosszú, egy holnapos betegség (?), esztendő merigy (= éves, gennyes, éves merigy? tbc?), gutaütés, süly (aranyér, vérbaj, gümőkór), esztendő (éves? éves?) vér, dagadozás, gyermekbágyadás (?), hurut, mors naturalis, torokdagadozás, gyomorfájás, himlő, náthaszeplő (kiütések pestises beteg bőrén).

pusztult el pestisben.⁴ Egy másik, éspedig magára az elgondolás princípiumára gyakorolt hatás a már említett William St. Quintinus nevű scampstone-i angol polgár azon, nyomtatásban is közölt tapasztalata volt, mely szerint pestissel fertőzött meg nyolc csikót, ezek közül hét állat kiállta a kórt, s azontúl hiába hajtották fertőzött állatok közé, nem betegedtek meg újra, tehát pestis ellen védettséget szereztek. Ugyanezt ökrökön megismételte egy Malton nevű angol is, hasonló eredménnyel, s ezt egy odaváló orvos a Gentleman's Magazine-ban közölte. Maga Weszprémi elmondja felfedezésének történetét a 'Tentamen'-ben ekképpen:

„Miközben csöndben St. Quentin gondolatain rágódtam és elmélkedtem, az a gyanúm támadt, hogy a himlő mellett más fertőző betegségekben is hasonlóképpen helye lehetne az oltásnak – e betegségeken azonban nem a vesztséget vagy a rühöt, illetve a szifilisz értem, amelyek közül emez többnyire harapás, amaz nemi érintkezés útján terjed, a középső pedig pusztá érintéssel, hanem itt a kanyaróról és a pestisről beszélek.”⁵

Weszprémi e munkájában – mely 1756-ban Londonban jelent meg – nem írta le a saját oltási módszerét, s ezt joggal veti szemére Georg Sticker.⁶

Másrészről viszont Sticker elfelejti, hogy vannak eljárások, melyek ha nem is végleges, de időleges védettséget hozhatnak létre, mint pl. a kiütéses tifusz elleni megelőző oltás. És egyoldalúan állítja be a 'Tentamen' kiváltotta visszhangot is, mert voltak – mint azt alább látjuk – akik melegen támogatták Weszprémi elgondolását.

A himlőoltásnak több formáját gyakorolták ezidőben: pl. a felkar bőrébe kissé mélyebb sebet ejtettek s abba egy himlőgennybe áztatott fonalat fektettek és leragasztották. Vagy a gennybe mártott fonalat tű segítségével a felkar bőre alatt átöltötték s benne hagyták stb. Körülbelül 15 féle eljárást dolgoztak ki. Hogy Weszprémi melyiket végezte, nem tudjuk, mivel sem Burges könyve, sem annak Weszprémi végezte fordítása nem állott rendelkezésünkre.

Sticker vádja, hogy ezen oltóeljárás egy tudósnek íróasztal mellől tett javaslata: nem állja meg a helyét. Hiszen javaslatát állatokon tett többszörös kísérlet előzte meg, mint fentebb láttuk. Az viszont igaz, hogy a század álhumanisztikus felfogása még megborzongatta az

---

⁴ Sticker, Georg: Seuchengänge in Ungarn. = Monatschrift Ungarischer Mediziner, 1931. 5–6. sz.

⁵ A szöveg eredetije:

„Quum haec St. Quintini tentamina tacitus apud animum voluerem, eam meditando genius suggerit suspicandi materiam, in aliis quoque morbis contagiosis praeter variolas aequae locum dari posse inoculationi: non tamen inter eos Hydrophobiam, vel scabiem, aut luem intelligo veneream, quorum illa per morsum vt plurimum, haec thalami communione, ista simplice quoque propagatur contactu: sed de morbillis et peste mihi nunc omnis sermo est.”

Majd pár sorral lejjebb így folytatja:

„Sed nemo non videt questionem de transplantanda peste multo sublimioris esse indaginis.”

⁶ Georg Sticker írja id. cikkében:

„...er meint, die (die Pestimpfung) muss wie die künstliche Pockung innerhalb der ersten fünf Lebensjahre gemacht werden, um lebenslänglichen Pestschutz zu verleihen... Die ungarischen Ärzte wussten zu gut, dass, die Pest zum zweiten und zum dritten Male den Menschen befallen und zuletzt noch töten kann, als dass sie von einer Impfung einigermaßen sicheren Schutz erwarten konnten. Vielleicht war der scharfe Abwehr Fuker's die Antwort auf Weszprémys gelehrten Schreibtischvorschlag.” [...] az a véleménye, hogy (a pestisoltásnak) mintegy mesterséges himlőoltásnak az életkor első öt évében kell történnie azért, hogy egy életre szóló pestisvédelmet biztosítson... A magyar orvosok jól tudták, hogy a pestis az embereket második, sőt harmadik alkalommal is megtámadhatja és végül még meg is ölheti, sokkal inkább mint hogy egy oltástól biztos védelem elvárható volna. Fukernek az éles védekezése talán válasz volt Weszprémi íróasztal-javaslatára.”]

Az egykorú megnyilvánulásokról lásd: Zágonyi Gábor: De inventis hujus saeculi etc. Ultraiect, 1764.

Nem volt híve az oltásnak Veisz János löcsei magyar orvos sem, aki a bécsi egyetemen tartott avatási értekezésében (Tentamen pyretologiae practicae. Vindob., 1780) ezeket írja:

„Inoculatio, proposita a Cel. Weszprémi, in tentamine de inoculanda peste, 1755., nos optime erudit, uti contagium variolarum, morbillorum, luis venereae, luis bovillae, inoculationis ope magis evolutum.” [...] az oltás, amelyet 1755-ben a Neves Weszprémi ajánlott a pestisoltásról írott javaslatában, világosan bizonyította, hogy a himlő, a kanyaró, a szifilisz, és a marhavész járványok ekképpen csak még súlyosabbakká válnak.”]

orvosokat is arra a gondolatra, hogy ilyen veszedelmesnek látszó kísérletet emberen végezzenek, s Wespriemi honfitársa, Zágonyi Gábor borzadva írja:⁷

„...pestist oltani nem egyéb, mint az emberbőrrel való játék”⁸

„...nekünk azonban emberekkel van dolgunk, akiket kísérletezéssel veszélyeztetni bűn”.⁹ Szerinte mások megtehetik, de szerző nem.

Hasonló nézeteket vall 1777-ben Fucker Frigyes Jakab kassai orvos is:¹⁰

„A kiütések lázzal járnak, a himlőoltókat azonban figyelmeztetem, ne merjenek Magyarországra jönni: a mi népünk ugyanis megkövezi őket, az oltás pusztá említése is annyira gyűlöletes előtte. Nem is próbálkoztak vele mindeddig sehol az országban!”¹¹

Sticker idézett műve szerint e sorok talán Wespriemi ellen voltak intézve.

Ezzel szemben külföldön lelkes visszhangot vert a mű. Az angol Monthly Review 1755. évi júliusi száma, Rudolph Vogel, a francia kritikusok dicsérettel fogadták. A párizsi Journal Etranger 1756 júliusi száma¹² közli Wespriemi kísérletét a pestis elleni oltást illetően:

„...az ötlet szerencsés, éppenséggel nem valószínűtlen, sőt néhányan tetszéssel fogadták”.

Hiszen külföldön nem volt újság az emberen való kísérletezés, sőt éppen a Lady Worthley-Montagu-féle himlő elleni eljárást Londonban hat, fejvesztésre ítélt emberen próbálták ki sikerrel.¹³ Johann David Hahn pedig szinte fellelkesülve írja:¹⁴

„...az az új és eddig teljesen ismeretlen ötlete támadt, hogy pestist emberekbe is be kéne oltani, s ami az eszébe jutott, azt részben a hasznosság reményében, részben pedig

---

⁷ Fucker Frigyes Jakab: De salubritate et morbis Hung. schediasma. Lipsiae, 1777.

⁸ „...nonne pestem inoculare, est ludere cum corio humano”

⁹ „...nobis tamen cum hominibus res est, quos experimentis damnare est nefas”

¹⁰ Fucker Frigyes Jakab: De salubritate et morbis Hung. schediasma. Lips., 1777. p. 65. 57. sz. lábjegyzet. Idézi: Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. I. köt. Bp., 1929. p. 170.

¹¹ „Exanthemata febrilia: Variolarum autem Insitores, caveant, moneo, in Hungariam venire; lapidarentur enim a populo nostro; ita illi exosa vel mentio de hac operatione est! Neque illa vnquam adhuc toto Regno tentata!”

¹² A Leipziger Gelehrter Zeitung, 1756. XCIII. sz. p. 825. és az Új Magyar Athenas p. 602. szerint.

¹³ Hahn, David: Oratio de usu venenorum. Ultraiect, 1773.

¹⁴ Samoilowitz, D.: Abhandlung über die Pest. (Franciából fordítva). Leipzig, 1785. A szerző a 215. oldalon elmondja, hogy a pestisoltás gondolata hogyan fogamzott meg benne.

„Und darf ich nicht glauben, ich habe eine Art einer Inokulation ausgestanden, indem ich meine Finger in dem durch das gute Eiter gemilderten Pestgifte, welches es umgab, benetzte...” [„És nem szabad azt gondolnom, hogy egyfajta oltást kibírtam annyiban, hogy az ujjamat megnedvesítettem a jó genny által enyhített pestismérgekkel, amelyet az körülvelt...”]

Egyebekben a himlőoltás analógiájára hivatkozik s a pestis elleni oltást is annak mintájára javasolja eszközölni. Ő ugyanis, legalább is ezen könyve szerint nem végzett oltást pestis ellen. Könyve 214. oldalán írja:

„Ich hatte bereits in dem Spital des Klosters Ugresinszky diesen Vorsatz, und schlug es den unangesteckten Krankenwärtern vor, das Pestgift in ihre Blutmasse zu mildern; weil aber dieser Vorschlag gewagt und neu war, weil sich damit Vorurtheile des Volkes in Rücksicht der Epidemie und andere Hindernisse verbanden, so konnte ich meinen Vorsatz nicht ausführen und musste denselben aufgeben.” [„Már ez volt a szándékom az Ugresinszky kolostor kórházában, és azt javasoltam a meg nem fertőződött betegápolóknak, hogy a pestisméreggel tompítsák vértömegüket; minthogy azonban ez a javaslat különös volt és új, minthogy az a nép előítéletéhez volt kötve a járvánnyal kapcsolatban és más gátlásokkal is járt, így nem tudtam javaslatomat kivitelezni, és fel kellett azt adnom.”]

És a 221. oldalon:

„Diess bleibt demjenigen vorbehalten, der zuerst diese Operation macht...” [„Ez annak részére szolgál, aki először végzi a műveletet...”]

Huszthy mindenesetre tévedett, amikor azt írta, hogy Samoilowitz 1000 embernél is többet oltott pestis ellen.

A teljesség kedvéért idejegyzem, hogy Deidier montpellier-i orvos 1722. V. 5-én pestisbeteg véréből injekciót adott kutyáknak s ezek bubós pestisben 24 óra alatt elpusztultak. A kísérletet az orvos közölte. (A. Martin. In: Sudhoff's Archiv, 1920. p. 98.)

emberszeretettől vezérelve rögtön a nyilvánosság elé is tárta. (...) Családapák és családanyák, halljátok- e a pannon Apollón jós-szavát?!”¹⁵

---

¹⁵ „...novum et plane inauditum de peste ipsis hominibus inoculanda consilium iniit, et cum spe utilitatis, quam servente animo conceperat, tum amore generis humani ductus, publice proposuit. (...) Patres, Matresque familias! atque Pannonii Apollinis oracula accipite!”